

Sadržaj

Predgovor	9
Uvod	19
Evropa u Hladnom ratu	19
„Crveno proleće” Evrope i nastanak socijalnih politika „države blagostanja”	25
Godine društvenih promena i potrage za „trećim putem” socijalizma	34
Raskid sa Kominformom i stvaranje jugoslovenskog socijalističkog modela – sukobi struja jugoslovenskih komunista	41
Putevi zbližavanja Saveza komunista Jugoslavije i reformističkih struja komunističkih partija Evrope (1964–1968)	53
I Evrokomunizam – od reformi partijskih politika komunističkih partija Mediterana do stvaranja nove ideologije	61
Poreklo i procesi promene značenja nekih pojmova i ideoloških podela ...	61
Nastanak, istorijski razvoj i različite percepcije značenja pojmov evrokomunizam i demokratski socijalizam	73
Pravci istorijskog razvoja evrokomunističkih ideja – pitanje izbora između boljševičkog socijalističkog modela i demokratskog socijalizma	80
Procesi promene partijskih ideologija najvećih marksističkih partija Mediterana u kontekstu sukoba krajnje levice i desnice, Hladnog rata i proširivanja socijalnih politika „države blagostanja”	97
Uticaj političkih i društvenih okolnosti na različite proces formiranja evrokomunističkih modela italijanske, španske, francuske i grčke partije	109

II	Godina šoka i rascepa – Uticaj percepcija burnih događaja 1968. godine na već započete procese promene partijskih ideologija komunističkih partija Zapadne Evrope	147
	Određivanje stavova SKJ i komunističkih partija Evrope o sukobu novog rukovodstva KP Čehoslovačke sa KP Sovjetskog Saveza i rascepu u KP Grčke	147
	Razumevanje promena – studentske pobune u Beogradu i Parizu, sukobi krajnje levice i desnice u Italiji i Grčkoj.	161
	Procesi zbližavanja i formiranja konkurencije povodom organizacije svetske, evropske i mediteranske konferencije komunističkih partija	173
	Formiranje tabora – problemi određivanja partijskog stava prema vojnoj intervenciji u Čehoslovačkoj	185
III	Zbližavanje Saveza komunista Jugoslavije i reformističkih partija Mediterrana – Udaljavanje komunističkih partija Zapadne i Istočne Evrope (1969–1970)	201
	Od XII Kongresa Komunističke partije Italije do savetovanja komunističkih partija Evrope u Moskvi – zbližavanje jugoslovenskih, italijanskih i španskih komunista tokom sukoba sa Komunističkom partijom Sovjetskog Saveza	201
	Zbližavanje jugoslovenskih i italijanskih komunista nakon kongresa Komunističke partije Italije u Bolonji	216
	Razvoj odnosa Saveza komunista Jugoslavije sa reformističkom strujom u Komunističkoj partiji Francuske – „slučaj Garodi” i rasprave francuskih komunista o jugoslovenskom socijalističkom modelu	232
	Procesi prevazilaženja sukoba u unutrašnjoj grčkoj partiji i određivanja budućih podela u Komunističkoj partiji Španije	248
IV	Vreme detanta i počeci krize države blagostanja u Zapadnoj Evropi – putevi nastajanja reformističkog bloka komunističkih partija Evrope (1971–1974).	263
	Političke krize u zemljama Zapadne Evrope – Suočavanje evropskih vlada i komunističkih partija sa društvenim fenomenima „novog doba”	263

Promene partijskih politika i kadrova Saveza komunista Jugoslavije i Komunističke partije Francuske, „istorijski kompromis” italijanskih komunista	278
Određivanje stavova komunističkih partija Evrope o novoj španskoj i spoljašnjoj grčkoj partiji – Procesi zbližavanja i udaljavanja komunističkih partija Evrope i Komunističke partije Sovjetskog Saveza	293
Novi frontovi Hladnog rata i određivanje stavova Saveza komunista Jugoslavije i komunističkih partija Evrope o sukobima na Bliskom istoku, južnoameričkom kontinentu i Pacifiku	307
V Duga „godina socijalizma” u Evropi – Zenit političkog uticaja evrokomunističkih partija u državama Mediterana (1975–1977)	323
Kratki epilog dugog vremena diktatura krajnje desnice na Mediteranu – povratak komunističkih partija na političku pozornicu Grčke i Španije	323
Od konferencija komunističkih partija Evrope u Berlinu i Rimu do sastanka u Madridu – Demokratski socijalizam kao evropski fenomen	336
Uticaj izbornog uspeha italijanskih komunista i promene partijske ideologije francuske partije na procese zbližavanja komunističkih i socijalističkih partija Mediterana.	351
Putevi prevazilaženja rascepa u španskoj i grčkoj partiji i određivanja novih političkih ambicija italijanskih i francuskih komunista	366
VI Početak udaljavanja jugoslovenskih, italijanskih i francuskih komunista i smanjivanja političkog značaja grčke i španske partije – Neuspeh formiranja inicijative partija evropske levice u cilju otpora neoliberalnim reformama (1978–1980).	383
Burni događaji poslednjih „olovnih godina” u mediteranskim zemljama i počeci promene političkog položaja evrokomunističkih partija	383
Vreme neoliberalnih i socijalističkih vlada – suočavanje komunističkih partija sa novim sukobom ideologija u zemljama Zapadne Evrope	399
Promene u odnosima partija reformističkog bloka nakon smrti Josipa Broza Tita – poslednje posete generalnih sekretara evrokomunističkih partija SFR Jugoslaviji	413

Počeci rascepa u reformističkom bloku komunističkih partija Evrope – Dugi procesi udaljavanja Saveza komunista Jugoslavije i evrokomunističkih partija	427
VII Finansijska politika Saveza komunista Jugoslavije prema evrokomunističkim partijama (1968–1980)	445
Finansijske politike Saveza komunista Jugoslavije prema evropskim komunistima pre početka procesa promene partijskih ideologija komunističkih partija Mediterana	445
Formiranje prvih redovnih programa finansijske pomoći Saveza komunista Jugoslavije komunističkim partijama Italije i Španije	453
Finansiranje istraživačkih poseta partijske opozicije dominantnoj struji francuskih komunista i jedinstven slučaj pomoći jugoslovenske partije grčkim komunistima u vreme vojne diktature u Grčkoj	469
Dugi procesi proširivanja, ponovnog određivanja i ukidanja finansijskih politika Saveza komunista Jugoslavije prema komunističkim partijama Italije, Francuske, Španije i Grčke	490
VIII Jugoslovenski demokratski socijalizam i evrokomunizam – poslednje velike ideologije evropske levice XX veka	505
Zapažanja o istorijskim okolnostima, uzrocima i trajnim posledicama uspona i pada političkog uticaja najvećih partija krajnje evropske levice – Potraga za mestom evrokomunističkih partija u istoriji Mediterana, Zapadne Evrope i sveta	505
Uloga jugoslovenskih komunista u podsticanju reformi partijskih politika evropskih marksista – Uticaj promena partijske ideologije jugoslovenske partije na udaljavanje Saveza komunista Jugoslavije i evrokomunističkih partija	527
Izvori i literatura	553
Indeks imena i pojmova	579

Predgovor

U vreme kada se ova knjiga prvi put nađe pred sudom javnosti, još uvek će biti živih svedoka vremena evrokomunizma, zenita i pada političkog uticaja poslednjih istorijski značajnih partija evropske levice XX veka, kao i procesa uspona i opadanja međunarodnog uticaja SFR Jugoslavije i njene partije. Neki čitaoci možda će se sećati velikih pobuna šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka, i možda nešto jasnije, početka prevlasti neoliberalne reakcije koja je pratila poslednju deceniju „države blagostanja” u Evropi, odnosno „veliku deceniju” evropskog (i demokratskog) socijalizma. Drugi će možda ponovo proživeti lična iskustva učešća u značajnim događajima političke istorije, poput masovnih demonstracija ili strastvenih rasprava koje su pratile sada već „istorijske” sukobe ideologija, ili pak svojih prvih susreta sa novim društvenim, ekonomskim i kulturnim fenomenima koji predstavljaju spoljašnje manifestacije onih istorijskih procesa dugog trajanja koji izvan percepcije savremenika menjaju društvenu stvarnost. Ipak, uprkos maloj istorijskoj distanci između današnjeg trenutka i perioda koji predstavlja vremenske okvire ovog istraživanja, mlađim čitaocima može se, kao i autoru, činiti neverovatnim da je nekada postojalo vreme kada su partije krajnje levice, sa milionima članova i jakim uticajem na, iz današnje perspektive, nezamislivo politički moćne radničke sindikate, delili samo dani od ulaska u sastav vlada država Zapadne Evrope.

Međutim, iako ostaju predmet interesovanja istraživača kulture sećanja, važni simboli ideologija i identiteta, kao i neraskidivi deo nedovoljno poznatih niti „kolektivnog nesvesnog”, istorijski događaji su, sa stanovišta istorijske nauke koja se bavi proučavanjem procesa, relevantni koliko i „promenljive vrednosti” u matematičkoj jednačini čiji je opseg verovatnoće mogućih rezultata uslovljen dugim kretanjima društvenog „vremena i prostora”. Zbog toga je malo verovatno da bi, čak i u slučaju da su evrokomunističke partije postigle ciljeve reformi svoje političke prakse, i da u SFR Jugoslaviji nisu preovladale one strukturalne sile koje su udaljile jugoslovensku partiju iz tokova evropske politike, društvena stvarnost finansijskog centra „starog sveta” i današnja perspektiva naše periferije izgledale drugačije. Isti istorijski procesi dugog trajanja koji su u vreme „države blagostanja” podstakli promene partijskih politika najvećih marksističkih partija država Zapadnog bloka stvorili su

i one uzročno-posledične „začarane krugove” koji su doprineli nestanku države socijalnog staranja, čiji je opstanak već bio doveden u pitanje slabljenjem iste geopolitičke konkurencije koja je samim svojim postojanjem ulivala dovoljno „crvenog straha” da političke i finansijske elite Zapadnog bloka prihvate prvi u nizu „istorijskih kompromisa”. Sa druge strane, jugoslovenska državna i partijska administracija napustile su one reforme koje bi evrokomunisti označili kao „put u demokratski socijalizam” još mnogo pre nego što je promena globalnih odnosa moći oduzela SFR Jugoslaviji oportunu ulogu „države između svetova”, ali i okončale politike pružanja pomoći evrokomunističkim partijama. Ipak, uprkos neuspehu reformi politika najvećih komunističkih partija Zapadne Evrope da u novim okolnostima ujedine i ojačaju poslednje društvene i političke snage koje su mogle značajnije izmeniti tokove istorije u narednim decenijama, ili barem ublažiti njihove posledice, promene partijskih ideologija komunističkih partija Mediterana do danas ostaju predmet debate kako u društvenim naukama, tako i u onim, sve više isključivo akademskim krugovima, koji predstavljaju gotovo eksponatske ostatke evropske levice bliskih ali davnih vremena.

Istovremeno, veoma brzi procesi uspona i još bržeg urušavanja međunarodnog uticaja SFRJ i prestiža Saveza komunista Jugoslavije u sferi odnosa partija Međunarodnog radničkog pokreta takođe su tokom prethodnih decenija predstavljali predmet javnih rasprava i naučnih istraživanja. Diskutabilno u još većoj meri od nekadašnjih dometa ekspanzije političke moći partija krajnje levice i njima bliskih sindikata u zemljama Zapadne Evrope, vreme aktivnog učešća jugoslovenske partije i države u najvažnijim globalnim kretanjima može izgledati kao epska fantastika čitaocima koje ne vezuje istorijsko iskustvo života u SFR Jugoslaviji tokom kratkog i kasnije često, posebno iz percepcije tri prošle decenije, romantizovanog „zlatnog doba” njene privrede, spoljne politike i male vidljivosti društvenih nejednakosti. Međutim, navedeno predstavlja samo jedan od mnogih faktora koji je mogao doprineti danas gotovo potpunom zaboravljanju uloge jugoslovenskih komunista u formiranju novih politika i zbližavanju komunističkih partija Mediterana, kao i izdvajanju kasnijih evrokomunističkih partija iz sfere uticaja partijske i državne birokratije Sovjetskog Saveza. Istorija složenih procesa promene partijskih ideologija, velikih političkih uspeha i gotovo neprimetnog gašenja komunističkih partija Mediterana prepliće se sa istorijom različitih razvojnih puteva jugoslovenskog socijalističkog modela i državnih interesa SFRJ. Priča o dugom putu koji je jugoslovenska partija prešla od vodeće partije reformističkog bloka i finansijera prvih italijanskih evrokomunista do poslednjeg saveznika novih francuskih staljinista predstavlja i priču o kompleksnim sukobima struja jugoslovenskih komunista, velikim promenama državnih politika SFR Jugoslavije, partijske ideologije Saveza komunista i društvene stvarnosti u Jugoslaviji i Evropi.

Iako su evropska i svetska historiografija posvetile puno pažnje različitim aspektima promene politika komunističkih partija Mediterana i razvoju evrokomunizma, ostaje nedovoljno poznato koji su od mnogih potencijalnih faktora imali presudan uticaj na zanemarivanje uloge jugoslovenske partije u stvaranju reformističkog bloka komunističkih partija Evrope. Pitanje odnosa najvećih komunističkih partija država Zapadnog bloka i Saveza komunista Jugoslavije u dosadašnjim delima jugoslovenske i srpske istorijske nauke gotovo uvek je razmatrano samo kao sastavni deo većih tematskih celina. Ovo pitanje uglavnom je bilo proučavano ili u okviru istraživanja odnosa jugoslovenske partije sa sovjetskom i drugim partijama zemalja Istočnog bloka, ili se pak nalazilo „na marginama” istraživanja državnih odnosa FNR i SFR Jugoslavije i zemalja Zapadne Evrope. Iako je domaća historiografija veoma bogata delima koja se bave diplomatskom istorijom SFR Jugoslavije, a u nešto manjoj meri i istorijom podela i sukoba u Savezu komunista Jugoslavije, značajno manje pažnje je posvećeno uticajima procesa promene partijske ideologije jugoslovenske partije i državnih politika SFR Jugoslavije na razvoj odnosa jugoslovenskih komunista sa partijama evropske krajnje levice. Ipak, različiti jugoslovenski komunisti, društveni naučnici i novinari koji su bili savremenici promena partijskih ideologija marksističkih partija Mediterana objavili su izvestan broj knjiga i naučnih radova, ali takođe i nezanemarljiv broj novinskih članaka o različitim reformama partijskih politika evrokomunističkih partija i Saveza komunista Jugoslavije, kao i o različitim sukobima struja jugoslovenskih, italijanskih, francuskih, španskih i grčkih komunista.

Naučna monografija pod naslovom „Evrokomunizam i Jugoslavija 1968–1989” prezentuje rezultate istraživanja složenih procesa zbližavanja i udaljavanja komunističkih partija Italije, Francuske, Španije i Grčke i Saveza komunista Jugoslavije u vremenskom periodu kada su savremenici počeli da koriste termin evrokomunizam kako bi definisali zajedničke osobine promena partijskih ideologija komunističkih partija Mediterana. Cilj ovog istraživanja bio je da doprinese sticanju novih saznanja o do sada malo poznatom poglavlju istorije SFR Jugoslavije, kao i upoznavanju do sada neistraženih aspekata uloge Saveza komunista Jugoslavije u najvažnijim kretanjima u razvoju saradnje komunističkih partija Evrope i sveta, evoluciji partijskih ideologija i marksističke misli na Mediteranu i u Zapadnoj Evropi, ali i promenama pozicija političke moći i uticaja najvećih partija krajnje evropske levice, kako u sferi odnosa partija Međunarodnog radničkog pokreta, tako i na političkoj pozornici najvećih država Zapadnog bloka. Rezultati istraživanja koje ova knjiga prikazuje nastali su primenom različitih naučnih metoda tokom višegodišnjeg istraživanja veoma raznovrsnih grupa istorijskih izvora, među kojima većinu čine primarni istorijski izvori nastali radom partijskih tela Saveza komunista Jugoslavije i komunističkih partija Evrope, društveno-političkih i sindikalnih organizacija

Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, kao i državnih institucija SFR Jugoslavije. Ostale grupe istorijskih izvora obuhvataju prikupljene novinske članke partijskih listova komunističkih partija Mediterana i Saveza komunista Jugoslavije, ali i drugih listova koji su izlazili u Zapadnoj Evropi i SFR Jugoslaviji tokom proučavanog perioda, kao i brojna naučna, biografska i autobiografska dela koja su ostavili učesnici onih istorijskih događaja o kojima će biti reči u daljem tekstu, ali i pojedina književna, filmska i druga umetnička dela relevantna za upoznavanje društvenih stvarnosti u kojima su se navedeni događaji odigrali.

Od arhivskih izvora koji se nalaze u Arhivu Jugoslavije za izradu ove disertacije bili su naročito značajni izveštaji različitih partijskih tela Saveza komunista Jugoslavije, u prvom redu Odeljenja za međunarodne odnose, kao i mnogih komisija za međunarodnu saradnju Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, zatim beleške razgovora vođenih prilikom susreta jugoslovenskih komunista i predstavnika evrokomunističkih partija i prepiska vodećih partija reformističkog bloka, zapisnici sa sednica saveznih ideoloških komisija jugoslovenske partije i Saveza studenata Jugoslavije, i naposletku depeše, protokoli, izveštaji o posetama i stenografske beleške razgovora vođenih između Josipa Broza Tita i generalnih sekretara komunističkih partija Evrope koji se mogu naći u arhivskoj građi Kabineta predsednika republike. Istraživanje obavljeno u Državnom arhivu Srbije obuhvata izveštaje, analize, zapisnike sa suđenja i fotografije iz fonda službe državne bezbednosti SFR Jugoslavije, kao i beleške izlaganja učesnika sednica i druge, često začuđujući raznovrsne materijale ideoloških komisija Saveza komunista Srbije, uključujući i građu do sada ređe korišćenih arhivskih fondova čija se dokumentacija čuva u onim prostorijama Državnog arhiva Srbije koje se nalaze u beogradskom naselju Železnik. Tokom istraživanja se pokazalo da su izveštaji diplomatskih predstavnika SFR Jugoslavije u Italiji, Francuskoj i Grčkoj koji se nalaze u fondovima Diplomatskog arhiva Ministarstva spoljnih poslova sadržali izvestan broj onakvih informacija i procena o značajnim istorijskim ličnostima i događajima proučavanog vremenskog perioda kakve se ne mogu naći u analiziranim dokumentima partijskih tela Saveza komunista Jugoslavije, a koje bi mnogi članovi ideoloških komisija jugoslovenske partije verovatno ocenili kao previše direktno-pragmatične, nezamagljene „ideološkim sitom”, a u nekim slučajevima, čak i kao kontroverzne.

Vreme evrokomunizma obuhvata burne događaje političke istorije prelaznog perioda u Hladnom ratu i velike društvene promene poslednje decenije „države blagostanja” u zemljama Zapadne Evrope i SAD, periode nastanka i nestanka novih kulturnih fenomena i političkih pokreta, kao i one promene u SFR Jugoslaviji koje su pratile zenit i početak opadanja međunarodnog uticaja jugoslovenske partije i države. Istraživanje ideološke evolucije evrokomunizma, jugoslovenskih eksperimenata sa demokratskim socijalizmom i razvoja odnosa partija krajnje evropske

levice zahteva konstantno dovođenje mnogih novih ideja i dinamičnih promena na putevima zbližavanja i udaljavanja komunističkih partija Evrope u istorijski kontekst vidljivih posledica pređašnjih procesa dugog trajanja, odnosno društvenih promena šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka. Složene promene partijskih ideologija komunističkih partija Italije, Francuske, Španije i Grčke dešavale su se tokom procesa „ponovnog pronalaženja” starih modela i ideja demokratskog socijalizma u istorijskim okolnostima na koje su uticala nova ekonomska, politička i kulturna kretanja prvih posleratnih decenija, promene uticaja blokovskih tenzija na evropsku politiku i iskustva „velikog šoka” decenije pobuna. Iako su globalni procesi dugog trajanja prilikom preliivanja na jugoslovensko tlo prolazili kroz vrlo selektivne barijere lokalnih posebnosti, SFRJ je na svoj način prolazila kroz vreme detanta, studentskih pobuna i novih pokreta krajnje levice i desnice, političkih kri-za i ekonomskih reformi u zemljama Zapadne Evrope, uspona i padova diktatura krajnje desnice u zemljama Mediterana, „olovnih godina”, itd.

Zbog toga je bilo neophodno stalno dovoditi saznanja dobijena iz istorijskih izvora u društvene kontekste o kojima informacije pruža do sada objavljena naučna literatura iz oblasti sociologije, antropologije i politikologije, ali i pratiti da li i u kolikoj meri izvori analizirani za potrebe ovog istraživanja daju argumente u prilog ili protiv do sada postavljenih hipoteza o međusobnoj zavisnosti promena partijskih ideologija i politika evrokomunističkih partija i Saveza komunista Jugoslavije od promene društvenih stvarnosti mediteranskih država i SFRJ. Isto je potrebno činiti i kada je u pitanju odnos informacija dobijenih prilikom proučavanja izvora i zaključaka dosadašnjih istraživanja iz oblasti istorije ideja, pre svega onih naučnih dela koja se bave istorijskim razvojem marksističke misli u SFR Jugoslaviji, Evropi i svetu. Takođe, putevi razvoja saradnje jugoslovenske partije sa marksističkim partijama Evrope ne mogu se izuzeti iz istorijskog konteksta razvoja odnosa SFR Jugoslavije sa državama Istočnog i Zapadnog bloka, kao što se ne može zanemariti ni potencijalna uloga koju su državni interesi SFRJ igrali u odlukama državnih institucija da se angažuju u cilju realizacije različitih planova partijskih tela o proširivanju uticaja jugoslovenskih komunista u sferi odnosa partija Međunarodnog radničkog pokreta. Posledično, bilo je potrebno stalno imati u vidu saznanja koja se mogu dobiti iz onih radova domaćih i svetskih istoričara i naučnika koji dolaze iz domena drugih društvenih i humanističkih nauka, a koja govore o razvoju geopolitičke situacije i međunarodnih odnosa tokom proučavanog perioda, te u skladu sa ovim saznanjima problematizovati podatke dobijene iz istorijskih izvora. Naposljetku, kako bi se olakšalo uvek nepotpuno razumevanje „duha vremena” (*zeitgeist*) proučavanog perioda, bilo je neophodno u navedenu kontekstualizaciju izvora uključiti i najvažnije ideje autora onih dela koja se bave istorijom književnosti, muzičke i filmske umetnosti. Međutim, kako bi se mogle naročito naglasiti

potencijalne duboke razlike u doživljajima „duha promena” istog istorijskog perioda kod različitih društvenih klasa, bilo je potrebno stalno se vraćati na sociološku literaturu, naročito na glavna pitanja nikada nezavršene i složene rasprave evropskih sociologa o promenama u stvarnosti nekada velike i politički uticajne evropske radničke klase tokom decenija proširivanja socijalnih politika „države blagostanja”.

Prilikom analiziranja izvora i, u još većoj meri, prezentovanja rezultata istraživanja, zbog svega navedenog bilo je veoma teško odrediti koliko prostora treba posvetiti kojim istorijskim događajima i društvenim procesima koji su mogli imati uticaja kako na promene partijskih ideologija komunističkih partija Evrope i Saveza komunista Jugoslavije, tako i na razvoj saradnje evrokomunističkih partija sa jugoslovenskom partijskom i državnom administracijom. Još teže je bilo definisati potrebnu meru informacija, činjenica neophodnih za razumevanje konteksta i detaljnih analiza pojedinačnih izvora, kakvim su naši istoričari veoma skloni, koje treba ponuditi čitaocima prilikom iznošenja obimnih rezultata istraživanja veoma složenih i neraskidivo povezanih pitanja koja sama po sebi nameću konstantno razgranavanje diskusije i ukazuju na nova pitanja. Mnoge tematske celine ove knjige oblikovane su na taj način da mogu služiti zainteresovanim istraživačima istovremeno kao izvesna vrsta sažetka najvažnijih zaključaka o pojedinim procesima izvedenim iz hiljada strana izvorne građe i literature, ali i kao „informativna osnova” za buduća istraživanja. U skladu sa principom da je bolje postaviti dobro pitanje nego ponuditi nedovoljno jasan odgovor, prioritet tokom pisanja ove knjige bio je isticanje onih bitnih pitanja koja proizilaze iz novih saznanja, a naročito onih koja su dobijena iz prvi put obrađivanih izvora, kao i naglašavanje što većeg broja različitih faktora koji su mogli imati uticaja na različite tokove istorijskih procesa o kojima se raspravlja u daljem tekstu. Tokom iznošenja argumentacije u prilog osnovnim hipotezama ovog istraživanja i protiv njih, naglašeno je da su u ovoj knjizi izneti zaključci doneti samo na osnovu do sada obrađenih istorijskih izvora, i da su, kao i rezultati svih naučnih istraživanja, podložni kritici i unapređivanju od strane budućih istraživača.

Veoma teško bilo je i odupirati se „zavodljivosti” pojedinih istorijskih izvora i tradicionalnoj težnji istoričara da „ispričaju priču” o prošlosti, pa se tokom rada na ovoj knjizi mnogo puta pokazalo da čak ni oni istoričari čije se akademsko odrastanje odvijalo u školi naučne misli koja istorijske događaje definiše kao savremenicima vidljive ili kasnijim autorima simbolički značajne manifestacije društvenih procesa nisu imuni na zamke koje intuitivna radoznalost postavlja prilikom proučavanja onih izvora koji govore o istraživaču bliskim i zanimljivim temama. Ipak, velikim redukcijama originalnog teksta, rešavanjem dugih konceptijskih dilema u cilju održavanja imperativa „konstantnog uopštavanja”, pa čak i voljnim zanemarivanjem onih pojedinačnih posebnosti koje ne ilustruju praćene osobine

dugih procesa, ova knjiga konačno je dovedena u formu koja se može prezentovati javnosti bez velike bojazni da će čitaoci u „moru lokalnih posebnosti” izgubiti nit opštih tokova razvoja ideologija i odnosa komunističkih partija Mediterana. Sa druge strane, sadržaj mnogih tematskih celina ove knjige koncipiran je tako da naročito naglasi upravo one istorijske događaje koji predstavljaju „sažetu suštinu” najvažnijih procesa, odnosno njihovih trajnih posledica. Neki od navedenih događaja stoje u direktnoj vezi sa „velikim simbolima” političke istorije, čije uzročno-posledične veze istoričarima često zamagljuje razumevanje strukturalnih promena i društvenih tokova jer izgledaju kao dovoljno srodno sistematizovane naučenim, svakodnevnim ili „školskim” direkcijama razmišljanja da mogu same po sebi izuzeti istraživača od napora dubljeg razumevanja društvene stvarnosti. Drugi pak predstavljaju „anegdotske primere”, većinom potisnute na margine mnogih fusnota ove knjige, ali značajne jer se upravo kroz puteve formiranja na prvi pogled uobičajenih razgovora, odluka ili raskida sa „sferom prihvatljivog” otkrivaju posledice dugih procesa društvene istorije.

Uprkos činjenici da objektivnost autora ne može postojati u apsolutnom smislu, jer se čak ni nakon prevazilaženja uticaja ličnih percepcija, stavova i interesa ne može potpuno prevazići uticaj društveno dominantnih vrednosti i „neosvešćenih” ideoloških konstrukcija, ipak je u okvirima savremene naučne etike neophodno ne samo pisati *sine ira et studio* već i težiti najvećem mogućem stepenu objektivnosti i udaljavanja od crno-belih percepcija prošle, ali i sadašnje stvarnosti. Vodeći se navedenim principima, autor je u obavezi da istakne (čak naročito) ona saznanja koja svedoče protiv njegovih istraživačkih hipoteza, one kontroverze koje diskredituju nosioce njemu bliskih ideologija, kao i one naučne činjenice koje mogu poslužiti kao argumenti njegovim političkim neistomišljenicima. Posledično, sledeći tekst je koncipiran na takav način da čitaocima snabdeva što većim brojem, neretko kontradiktornih, informacija i argumenata, ističući one pretpostavke koje imaju čvršću osnovu u analiziranim izvorima, ali ostavljajući im pritom da sami donose konačne sudove o trajnim posledicama istorijskih procesa i postupaka njihovih učesnika, kao i o onim ideološkim pitanjima koja su predstavljala predmet velikih debata prošlog veka, a koja se danas čine sve značajnijim u desetogodišnjem društvenom i političkom epilogu poslednje velike ekonomske krize i tridesetogodišnjem epilogu poslednjih ratova na Balkanu. Najzad, kako bi naučna diskusija izbegla da prati trendove javne diskusije koji sve više teže svođenju svih onih tekstova koji se bave ideološkim sukobima, društvenim tenzijama i političkim podelama na aktivističke pamflete, treba se konstantno vraćati na kontekstualizaciju ne samo „svega izrečenog” u istorijskim izvorima već i svih onih aktivnosti i uverenja ljudi iz prošlih istorijskih epoha koje nisu poznavale etičke i političke imperitive i dileme današnjice.

Međutim, radi postizanja potpunijeg razumevanja istorijskih događaja i procesa, neophodno je konstantno „uzimati sa rezervom” ideološke provenijencije njihovih učesnika, kao i njihovu podložnost „duhovima vremena”, a sa druge strane naročito isticati, ako ni zbog čega drugog, onda zbog naučne preciznosti, potencijalne lične ili kolektivne interese koji su mogli imati uticaja na one odluke koje su usmeravale tokove razvoja proučavanih fenomena. Kada je reč o samim autorima istorijskih izvora, svakako poseban utisak na istraživača koji dolazi iz generacija odraslih u Srbiji tokom prvih decenija XXI veka ostavlja stepen informisanosti o aktuelnim dešavanjima, opšteg obrazovanja i gotovo neiscrpane energije sa kojom su pisci izveštaja partijskih tela jugoslovenske i članovi direkcija evrokomunističkih partija sedamdesetih godina XX veka pokušavali da objasne promene u svetu oko sebe, prevaziđu okvire sa kojima su se suočavali raniji autori marksističke i druge naučne literature, kao i da na osnovu novih saznanja formiraju svoje političke prakse. Ali ipak, potrebno je konstantno imati u vidu i činjenicu da su jugoslovenski autori velikog broja istorijskih izvora analiziranih tokom ovog istraživanja pripadali različitim interesnim grupama u okviru jugoslovenske partije i sukobljenim strujama jugoslovenskih komunista, pa su na njihove percepcije mogli uticati uslovi stalne borbe za moć u birokratskim strukturama jugoslovenske partije i države. Na sličan način, savremeni analitičari koji su bili zaposleni u partijskim telima evrokomunističkih partija bili su aktivni učesnici događaja koji su pratili one rascepe u najvećim komunističkim partijama država Zapadne Evrope koji su iza svojih idealističkih povoda skrivali oštru političku konkurenciju iskreno ideološki ostrašćenih, ali i različitim vrstama oportunističkih tendencija motivisanih evropskih marksista.

Pored neophodnosti održanja kritičkog stava prema potencijalno pristrasnim procenama autora istorijskih izvora, takođe je bilo potrebno stalno dovoditi nova kretanja u razvoju partijskih stavova i odnosa komunističkih partija Evrope u kontekste državnih interesa SFR Jugoslavije, Sovjetskog Saveza, kao i drugih država Zapadnog ili Istočnog bloka. Pored državnih interesa, potrebno je bilo imati u vidu i političke interese komunističkih partija Mediterana, ali i interese vladajućih partija država Zapadne Evrope, u prvom redu italijanskih demohrišćana i francuskih degolista, ali i različitih evropskih socijalista i drugih partija na evropskoj levisi sa kojima je Savez komunista Jugoslavije održavao bliske veze, a koje su se nalazile u stalnom stanju obnavljanja savezništva i konkurencijom motivisanih sukoba sa evrokomunističkim partijama. Zbog toga je bilo vrlo teško uhvatiti suptilnu liniju na kojoj su se lični, partijski i državni interesi sastajali sa iskrenim ideološkim uverenjima, pa je u mnogim tematskim celinama ove knjige bilo potrebno pružiti čitaocima neretko previše detaljne analize pojedinih grupa izvora, kako bi bilo moguće na osnovnu što većeg broja poznatih faktora donositi finalne sudove o kreta-

njima onih tačaka na kojima su se sretali „oportunizam i idealizam” jugoslovenskih komunista i članova partijskih rukovodstava komunističkih partija Mediterana. Razmatranje odnosa uticaja različitih vrsta interesa i uticaja ideoloških uverenja, kao i promene ekonomskih, društvenih i političkih okolnosti na formiranje novih partijskih politika Saveza komunista Jugoslavije i marksističkih partija Evrope naročito je značajno prilikom prezentacije rezultata istraživanja finansijskih politika jugoslovenskih komunista prema komunističkim partijama Mediterana, kao i različitih inicijativa evrokomunističkih partija u cilju formiranja zajedničke političke inicijative partija evropske levice. Veliki delovi ove knjige posvećeni su upravo upoznavanju čitalaca sa rezultatima analize do sada neistraženih izvora koji svedoče o finansijskim politikama Saveza komunista Jugoslavije, politikama pružanja pomoći različitim pokretima otpora diktaturama krajnje desnice, kao i angažmanu jugoslovenske partije u evrokomunističkom „mediteranskom internacionalizmu”, ali i u sferi novih kretanja u okvirima evropske politike i institucija Evropske ekonomske zajednice.

Evrokomunizam predstavlja nezaobilazno poglavlje u istoriji evolucije marksističkih ideja i evropske političke misli, dok je bez proučavanja „reformističkog perioda” u istoriji SFR Jugoslavije gotovo nemoguće izbeći crno-bele percepcije jugoslovenskog komunizma. Dok su evrokomunističke partije bile ne samo poslednje velike već i diskutabilno jedine politički uspešne partije krajnje levice u Zapadnoj Evropi XX veka, radnički sindikati na čiju je ideologiju uticao razvoj evrokomunizma predstavljali su „poslednju liniju” odbrane radnog zakonodavstva i socijalnih politika „države blagostanja” nakon uspona neoliberalizma u transatlantskom svetu, i posledično, na onoj teritoriji koja se od vremena renesanse smatrala „kolovkom” kontinentalne Evrope, da bi naposljetku postala njena „mediteranska periferija”. Pitanja prilagođavanja partijskih ideologija lokalnim društvenim i istorijskim posebnostima raznovrsnih mediteranskih regija, kao i pokušaja izgradnje različitih modela demokratskog socijalizma u institucijama, opštinskim odborima i sindikatima pod uticajem nekada moćnih evrokomunističkih partija do danas predstavljaju predmet debate, i istovremeno, najtrajnije nasleđe evrokomunizma. Sa druge strane, upoznavanje brzih društvenih promena u SFRJ i još radikalnijih promena partijskih politika Saveza komunista Jugoslavije od presudne je važnosti za razumevanje onih istorijskih procesa koji su doveli do zenita međunarodnog uticaja jugoslovenske partije i države, ali i do početka unutrašnje krize i konačnog raspada poslednje države „socijalističkog sveta” u Evropi. Za samo nekoliko decenija, jugoslovenska partija prešla je dug put od „prvog jeretika” Kominterne, preko pozicije najuticajnije partije nove evropske levice i osnivača reformističkog pokreta komunističkih partija Evrope, nosioca borbe protiv sovjetske hegemonije u odnosima partija Međunarodnog radničkog pokreta i finansijera razvoja ideja demokrat-

skog socijalizma, pa sve do partije koju je druga generacija evrokomunista označila kao „poslednji ostatak” istih onih tendencija komunističkih partija Istočnog bloka protiv kojih su se jugoslovenska i druge reformističke partije Evrope pobunile 1968. godine. Uloga Saveza komunista Jugoslavije u nastanku i razvoju evrokomunizma, kao i formiranju političkih saveza i inicijativa komunističkih partija Mediterana ne čini samo do sada gotovo neistraženi deo istorije SFR Jugoslavije, već i jedinstveno ogledalo onih procesa koji su doveli do „zlatnog doba” uspona jugoslovenske države, ali i onih koji su usloveli njen nestanak.